

Луканинець Р. В., Венжинович Н. Ф.,
Ужгородський національний університет, м. Ужгород

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ У МІФАХ ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ : ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена опису та аналізу деяких фразеологічних одиниць у міфах Давньої Греції. Дослідження виконане на матеріалі української та російської мов у лінгвокультурологічному аспекті. Автори доходять висновку про те, що зазначені фразеологізми у досліджуваних мовах є репрезентантами ментальних особливостей, що простежуються на українському та російському етнічному ґрунті.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, міфи Давньої Греції, лінгвокультурологічний аспект, ментальні особливості, порівняльний аналіз.

Статья посвящена описанию и анализу некоторых фразеологических единиц в мифах Древней Греции. Исследование выполнено на материале украинского и русского языков в лингвокультурологическом аспекте. Авторы приходят к выводу о том, что указанные фразеологизмы являются репрезентантами ментальных особенностей, прослеживаемых на украинской и русской этнической почве.

Ключевые слова: фразеологическая единица, мифы Древней Греции, лингвокультурологический аспект, ментальные особенности, сравнительный анализ.

The article deals with the description and analysis of some phraseological units in myths of Ancient Greece. The study is fulfilled on the material of Ukrainian and Russian in linguoculturological aspect. The authors draw a conclusion that the above mentioned phraseologisms in the languages under study are the representatives of mental peculiarities that are traced on the Ukrainian and Russian ethnic ground.

Key words: phraseological unit, myths of Ancient Greece, linguoculturological aspect, mental peculiarities, comparative analysis.

Майже чотири тисячі років відділяють нас від джерел дитинної людської цивілізації – Стародавньої Греції, або Еллади, маленькій, за нинішнім рахунком, народ якої створив мистецьку культуру, що стала золотим фондом світової і з якої людство досі черпає натхненні образи і моральні засади. Такого ліплення художніх образів, такої пластичності в наступні віки не змогла досягнути жодна література. Класична простота і строгість залишились неповторними досягненнями давньогрецьких творців.

Значна увага традиційно приділяється вивченню міфу з огляду на його відображення в текстах різних жанрів, модифікації в контексті сучасної культури. Водночас, актуальним є дослідження етнонаціональних особливостей і діахронічних видозмін міфологічної матриці. Мовознавчих же досліджень міфів Давньої Греції не так і багато [див., напр., 6; 2].

Актуальність дослідження. Здійснення порівняльного аналізу мовних засобів утілення міфу, насамперед, з точки зору лінгвокультурології та лінгвосеміотики потребує детальнішого вивчення. Фразеологічна картина світу у міфах Давньої Греції – маловивчена та недосліджена тема, тому вважаємо її актуальною.

Мета нашої роботи полягає в аналізі шляхів трансформації античних мотивів і образів, утілених у фразеологічних одиницях, на етнічний український ґрунт у порівнянні з російським.

Реалізація мети зумовила виконання таких **завдань**: покласифікувати та проаналізувати у лінгвокультурологічному аспекті нагромаджений фразеологічний матеріал, порівняти деякі особливості фразеологічних картин світу українського та російського етносів, різноманітність форм, образів, закладених у фразеологічних одиницях.

Наукова новизна: робота є однією з перших спроб визначити, виокремити й проаналізувати шляхи завоювання фразеологізмів Давньої Греції на національному ґрунті.

Теоретичною та практичною основою дослідження стали словники та довідники фразеологізмів української мови [див. 1; 4; 5; 11], а також праці М. Жуйкової, О. Селіванової, М. Скаб та ін. [див. 3; 9; 10].

У фразеологізмі внутрішня форма, яку розуміють як зв'язок з дійсністю через мотивувальні ознаки, представлена значенням і структурою вільного словосполучення, багатослівного прототипу фраземи з різним ступенем стійкості. Адже фразеологізм – усталене сполучення слів, яке колись було вільним. Процес фразеологізації відбувається протягом тривалого часу під час довгого, інколи вікового ряду тотожних мовних вживань [10, с. 326].

Як і О. Селіванова, під фразеологізмом розуміємо “у широкому розумінні стійкі, постійно відтворювані словосполуки або висловлення, які є мовними знаками, репрезентантами культури етносу і характеризуються образністю й експресивністю” [9, с. 249].

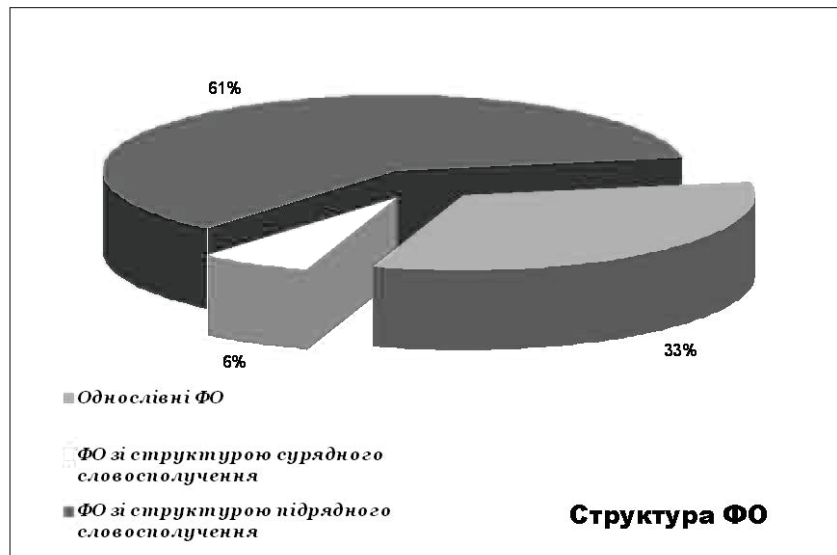
У сучасній лінгвістичній літературі утвердилася думка про те, що фразеологічна система мови відбиває культурно-національну специфіку народу, що фразеологічні одиниці є джерелом не лише мовної, а й культурної інформації, причому доволі часто – єдиним джерелом, що фіксує культурні практики минулого. Дослідники фразеології справедливо наголошують на тому, що у фразеологічному фонді мови відбивається “історія світобачення і світорозуміння народу” (В.М.Телія), його вподобання, життєві цінності і орієнтири, оцінки та емоції, пов'язані з осмисленням різних фрагментів дійсності. Основною ознакою фразеологічної системи, що відрізняє її від інших мовних підсистем, є її висока антропоорієнтованість (антропоцентричність), яка виявляється передусім у вибірковій номінації: за допомогою фразеологічних одиниць мовний колектив вербалізує саме ті фрагменти навколишнього світу, які з його погляду мають найбільшу релевантність [3, с. 7].

Фразеологізми будь-якої мови є лінгвосеміотичним феноменом, формуючи особливу “підмову”, одне з концентричних кіл мови, в якому в усталеній формі зберігаються і транслюються уявлення етносу про світ, культурна й історико-міфологічна інтеріоризація дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду народу. Х. Касарес зауважував, що “у цих еліптичних формулах, які були відшліфовані і залишені у спадщину нащадкам”, відбита вся історія наших предків, уся психологія, все приватне та громадське життя і, крім того, – “забуті перекази, викорінювані забобони, обряди, звичаї, народні ігри, занедбані ремесла, суперництво між сусідніми селами, незначні події, пам’ятні в житті лише одного села чи однієї родини” [цит. за: 9, с. 11].

Як справедливо зазначає В. Іващенко, “психологічний склад етносу історично ґрунтується на архетипах колективного несвідомого (термін К. Юнга), сформованого з решток колективних переживань етнічної групи як неусвідомлених реакцій, що виявляють себе в характерних для даної групи універсальних сталих прообразах ... і втілюються в колективних уявленнях, міфах, легендах, ритуалах, обрядах, фольклорі та релігійних віруваннях, у творах літератури та мистецтва, у фразеологічних, метафоричних і паремійних одиницях, у снах і фантазіях” [цит. за: 10, с. 325].

Форму структурованого існування міфологічної інформації ідентифікують як міфологічний простір. Елементами міфологічного простору є міфологічні концепти, об’єднані у сценарії. Оскільки міфологема традиційно визначається як квінтесенція міфу та форма його існування в культурі, або як ядерна частина архетипних образів, що становлять найдавніші позасвідомі уявлення про світ, міфологічний концепт (концепт-міфологема) визначається як базовий елемент міфологічного простору, зміст якого є результатом образно-асоціативної рефлексії. З огляду на вербальність міфу зміст міфологічних концептів прямо корелює з семантикою номінативних одиниць на їх позначення [6, с. 109].

За структурою досліджуваній нами матеріал поділяємо на: однослівні ФО; ФО зі структурою сурядного словосполучення; ФО зі структурою підрядного словосполучення (див. діаграму “Структура ФО”).

Проте, дискусійним залишається питання виділення однослівних виразів до складу фразеологічних одиниць. У досліджуваному матеріалі таких одиниць є велика кількість. Кожна з них несе в собі образність, символічність. Більшість цих ФО складають власні назви осіб: *Академ, Автомедон, Афіна Паллада, Ата, Астрея, Артеміда, Арес, Аргос, Геркулес, Гекаба, Дафніс, Гестія, Еак, Ір, Іріда, Зефір, Крез, Кірка, Кліо, Лінкей, Мнемосіна, Менелай, Мідас, Мельпомена, Одиссей, Ніоба, Нептун, Нестор, Паріс, Пан, Пеан, Пенелопа, Піфія, Прометей, Стентор, Терпсіхора, Філомела*; географічні назви: *Аркадія, Лікей, Олімп, Стікс*; назви споруд: *Парфенон*; загальні назви: *ауспіції, ареопаг, гарнії, демон, еринії, дифірамб, жрець, лабіринт, кентавр, менади, мойри, музи, nereїди, мінотавр, мірмідони, олімпієць, олімпіади, оргія, оракул, помпа, титан*.

Однослівні ФО можуть об’єднуватися у сурядні словосполучення, серед яких є як власні (*Гармонія і Конкордія, Ескулап і Панацея, Ерос і Психея, Одиссей і Пенелопа, Орфей і Еврідіка, Персей і Андромеда, Пігмаліон і Галатея, Фауна і Флора, Хаос і Космос, Філемон і Бавкіда, Авксенія і Дамія*), так і загальні назви (*Амброзія і нектар*), або ж їх поєднання (*Безодня і Тартар*). Особливістю цих одиниць є те, що вони, не маючи структурно вигляду класичного фразеологізму, все одно несуть в собі образ та переносне значення. Наприклад, *Філемон і Бавкіда* втілюють в собі образ нерозлучного старого подружжя; *Терпсіхора* – образ балерини, балету; *Помпа* – помпезність, розкіш, розраховану на зовнішній ефект; *Парфенон* – символ архітектурної довершеності; *Одиссей і Пенелопа* – подружню вірність; *амброзія і нектар* – їжу й напій богів; *безодня і Тартар* – смерть, безповоротність, загибель тощо.

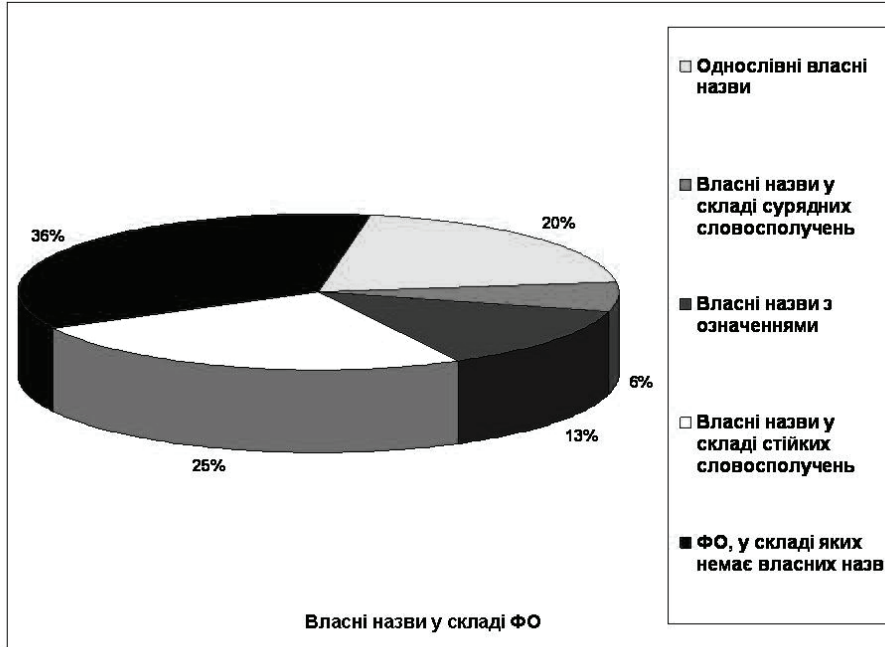
За допомогою епітетів однослівні ФО можуть трансформуватися в повноцінне словосполучення (*чарівна німфа, шалена фурія, цнотливі весталки, страхітлива Мегера, справедлива Феміда, розбещений Сибарит, самозакоханий Нарцис, рідні пенати, прекрасний Аполлон, принадливі харити* тощо).

Проте ці залежні компоненти словосполучень можна замінити іншими словами, або ж взагалі вживати без них: *Аполлон – прекрасний Аполлон – світлосяйний Аполлон, божественний Аполлон; Мегера – страхітлива*

Мегера – жахлива Мегера; Харон – похмурий Харон – понурий Харон – Харон-перевізник; Єхидна – лукава Єхидна – підступна Єхидна – зла Єхидна; Цербер – лютий Цербер – невмолимий Цербер тощо.

До деяких фразеологізмів закріпилися епітети, які найточніше відображають ту чи ту ознаку головного слова і які важко чи недоцільно замінювати іншими словами (*рідні пенати, багатоголова гідра, видатна плянда, Єлена прекрасна, заплутаний лабіринт, загадковий Сфінкс, кульгавий Гефест, нерозлучні Аякси, справедлива Феміда, розбецений Сибарит, самозакоханий Нарцис* тощо). Є епітети, які взагалі неможливо замінити без втрати при цьому значення ФО (*всевидяче око, золотий вік, золотий дощ, золоте руно* тощо).

Надзвичайно поширеними у досліджуваних ФО є власні назви. Частотність їх вживання проаналізовано в діаграмі "Власні назви у складі ФО".

На основі одного фразеологізму можуть створюватися декілька похідних: *Олімп – олімпієць – олімпіади – зійти на Олімп – олімпійські громи – олімпійський спокій – олімпійський мир; Прометей – подвиг Прометей – Прометейв возонь; жрець – жрець Аполлона – жрець Морфея – жрець Діоніса; Одиссей – одиссея; похмурий Харон – піти до Харона; Мідас – цирюльник Мідаса – Мідасів суд – Мідасові вуха; Мельпомена – слуги Мельпомени; Стікс – піти за (через) Стікс; Аркадія – аркадська ідилія; Геркулес – геркулесове тіло – дійти до геркулесових стовпів – геркулесова праця – подвиги Геркулеса (Геракла); муза – дев'ять муз; лаври – лавровий вінок – спочити на лаврах – пожинати лаври – одягти лавровий вінок; Гордіїв вузол – розрубати гордіїв вузол; фенікс – мов фенікс із попелу; титан – титанічний – бій титанів; Єлісейські поля – піти (вирушити) на єлісейські поля; Пан – панічний страх* тощо.

Інокли фразеологізм може мати кілька значень: "посяяти зуби дракона": виростити воїнів, багатирів; посяяти ворожнечу, усобиці [5, с. 227]; "Зевс-громовержець": в образній мові Зевс (застаріла форма Зевес) – велична людина, що не має рівних собі, визнаний глава, значно вищий за інших. "Зевс-громовержець" – іронічне визначення грізного начальника [там само, с. 106].

Спірним є питання використання великої літери у деяких власних назвах, які входять до складу ФО. Так, в однослівному фразеологізмі *Пан* ім'я бога лісів та гаїв пишеться з великої літери, а вже у похідному від нього словосполученні-фразеологізмі *панічний страх* те ж саме ім'я пишеться вже з малої букви. Подібну ситуацію спостерігаємо також у таких сполученнях, як: *Єлісейські поля – піти (вирушити) на єлісейські поля; Геркулес – геркулесове тіло – геркулесова праця; Гордіїв вузол – розрубати гордіїв вузол* тощо. Вважаємо, що такі зміни викликані стиранням первісної етимології виразів та побутування їх у свідомості мовця відірвано від конкретних осіб, з якими ці вирази пов'язані. Зафіксовані у словниках певні фразеологічні одиниці не означають, що вони саме в такому вигляді й повинні використовуватися у мові, літературі, повсякденному житті тощо. Це виразно простежується на прикладах із художньої літератури.

Наприклад, у тексті: *І ніяка в житті Аріадни вже не виведе з горя отих матерів (Л. Костенко) [7, с. 32]* – образ-символ Аріадни – онучки Геліуса і дочки критського царя Міноса – ототожнюється із фразеологізмом *нитка Аріадни*, що означає вірний дороговказ, провідну нитку, порятунок. Структура фразеологізму може зруйнуватися, проте значення його залишається зрозумілим мовцеві: *А ми йдемо, де швидше, де поволі. Йдемо угору, і нема доріг. І тіль Сізіфа, тіль моєї долі ... І камінь в прірву котиться з-під ніг... (Л. Костенко)[7, с. 180]; Ти, незглибима совісте майстрів, тобі не страшно навігації Лету! (Л. Костенко) [7, с. 226].*

Національно-культурна специфіка стійких виразів виявляється у значенні фразеологічних одиниць, в їхній структурі, лексичному складі, особливостях варіювання. У кожному ключовому слові прихований код відповідної культури, який має відповідні мовні засоби вираження образу фразеологізму кожним етносом [2, с. 70].

Авгієві стайні (укр.) – безладдя, занедбані справи, надзвичайна запущеність, бруд. Наприклад, у тексті: *Щоправда, для цього довелося розгрібати такі авгієві стайні, розворушити такий гадючник, що в суспіль-*

стві вже зовсім немає чим дихати (Л. Костенко) [8, с. 10]; *авгиевы конюшни* (рос.) – надзвичайно забруднені приміщення, занедбані справи (тут і далі переклад наш. Р.Л. і Н.В.). Наприклад, у тексті: *Случилась же сия оказия (не ответил на письмо) потому, что письменный стол наш представляет авгиевы конюшни и только теперь я мог обрести клочок бумаги (Мусоргский. Письмо В.В. Стасову, 31 марта 1872)* [12, с. 205].

Вираз походить із античного міфу про Авгія, володаря Еліди. Він мав незчисленні табуни худоби, які подарував йому батько – сам Геліос. Стаїні, в яких він утримував худобу, ніхто не вичищав 30 років. Їх вичистив тільки Геракл, здійснивши тим самим свій сьомий подвиг. Авгія за це мав віддати Гераклові десяту частину своєї худоби, але не зробив цього. Зав’язалася війна, в якій Авгія не лише зазнав поразки, а й загинув сам. Погоджуємося із твердженням А.Багнюка, що нездатний до порядку – неспроможний на перемогу. Хто живе в безладді, той приречений до поразки [1, с. 10].

Дамоклів меч (укр.) – постійна небезпека. Наприклад, у тексті: *Допитувалася й сама Мілочка в Лесі, чи справді-таки сам написав. Павлуша зрозумів, яка це мить важлива для нього. Тим-то, не вагаючись навіть, сказав Лесі, що – ну да, сам! Трудно, звичайно. І не всякий це може. Та йому це хіба вперше! І говорив це так упевнено, що Леся повірила, а значить, і Мілочці перекаже. Проте небезпека бути викритим через отой вірш “дамокловим мечем” висіла над ним (А. Головка)* [5, с. 71]. *Дамоклов меч* (рос.) – про навислу над кимось загрозу, реальну небезпеку. Наприклад, у тексті: *Лето по-прежнему дамкловым мечом висит над головой Каширина, – лето мертвое, голодное, требующее во что бы то ни стало обеда на собственный счет! (Салтыков-Щедрин, Старческое горе)* [12, с. 247].

За старогрецькою легендою, Дамокл, придворний сіракузького тирана Діонісія Старшого, позаздривши своєму володарю, назвав його найщасливішим з людей. Діонісій посадив заздрісника на своє місце, повісивши над його головою на кінській волоссині гострий меч. Зляканому Дамоклові Діонісій пояснив, що цей меч є символом тих небезпек, яких владар зазнає постійно, незважаючи на зовні безтурботне життя [5, с. 71]. Не варто ніколи заздрити іншим, адже в кожній людині свої проблеми та труднощі.

Мов фенікс з попелу (укр.) – відродитися, повернутися до життя, повністю оновитися. Наприклад, у тексті: *Сто літ минуло, як те занедбане й закинуте під сільську стріху слово, мов фенікс із попелу, воскресло знов і в устах батька нової української літератури Івана Котляревського голосно залунало по широких світах (М. Коцюбинський)* [4, с. 218]. *Восстать из пепла* (рос.) – застосовують до всього, що колись померло чи занепало, а потім заново народилося, розцвіло. Наприклад, у тексті: *Подобно Фениксу из пепла возродиться Не многим в этой жизни суждено, Подняться вверх, упасть, но не разбиться, И снова встать, а не залечь на дно. За чередой взлетов и падений, Воскреснув вновь из мрачной пустоты, Пройдя тропой своих перерождений, Не потеряют духовной чистоты (А. Дубасов)* [13].

В основу фразеологізму лягло повір’я про фенікса – чарівного птаха, який через кожні п’ятсот років прилітає з Аравії до Єгипту. Живиться він бальзамом і пахучою смолою. Умираючи, Фенікс не йде у пільму, а згорає у сонячному світлі. Силою сонця воскресав він із попелу, відроджувався [1, с.11]. Фенікс, таким чином, символізує безсмертя через вічне відродження.

Підсумовуючи проведену нами наукову розвідку, зазначимо, що в процесі дослідження ми проаналізували деякі фразеологічні одиниці з міфів Давньої Греції, з’ясувавши їх структуру (виокремлено однослівні ФО – 33%; ФО зі структурою сурядного словосполучення – 6% ; ФО зі структурою підрядного словосполучення – 61%).

Ми спостерегли цікаві для нас та дискусійні нині у мовознавстві проблеми використання власних назв у складі ФО та їх правопис (кількісні та якісні показники відображені у наведеній діаграмі). Ми також продемонстрували ментальні особливості ФО, що простежуються на українському та російському етнічному ґрунті, навівши переконливі, на наш погляд, текстові ілюстрації з українських та російських літературних джерел.

Вбачаємо перспективними наші наукові пошуки в подальшому поглибленому вивченні фразеологічної картини світу у міфах Давньої Греції на етнічному українському ґрунті у порівнянні з відповідним мовним матеріалом інших етносів.

Література:

1. Багнюк А. Символи українства. Художньо-інформаційний довідник / А. Багнюк. – Тернопіль : Новий колір, 2008. – 828 с.
2. Венжинович Н. Ф. Фразеологічні одиниці з античних джерел (на матеріалі української, російської та англійської мов) / Н. Ф. Венжинович // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. статей. – Вип. 10 ; [відп. ред. Кольцова А.В.]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Ч.ІІ. – С. 66-71.
3. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов’янських мов : монографія / М. В. Жуйкова. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 416 с.
4. Забіяка В. А. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування : практ. посіб. / В. А. Забіяка, І. М. Забіяка. – К. : ВЦ “Академія”, 2012. – 304 с.
5. Коваль А. П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А. П. Коваль, В. В. Коптілов ; [вид. 2-ге, перероб. і допов.]. – К. : Вища школа, 1975. – 335 с.
6. Колесник О. Міфологічний простір як об’єкт зіставного дослідження англійської та української мов / О. Колесник // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. – Вип. 81 (3). – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : У 4 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 108-111.
7. Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
8. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.

9. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія / О. О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
10. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : монографія / М. В. Скаб. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.
11. Словник фразеологізмів української мови; [укладачі: В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – 1104 с. – (Словники України).
12. Фразеологический словарь русского языка. Сост.: Л. А. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков, А. И. Федоров / Под ред. А. И. Молоткова. – М. : Советская энциклопедия, 1968. – 544 с.
13. Дурнева С. Как Феникс из пепла // Нижегородская правда. – 2012. – № 133 [Электронный ресурс] / С. Дурнева. – Режим доступа : URL: <http://www.pravda-nn.ru/archive/2012-12-06/kak-feniks-iz-pepla/>